

La permeabilitat de la clausura: el convent dels Àngels a la Barcelona del segle XVII i l'obra de Contesina Fontanella

Verònica Zaragoza Gómez*

En aquesta comunicació¹ pretenc traçar unes línies molt generals sobre l'experiència de la clausura femenina al convent dels Àngels i Peu de la Creu de la Barcelona del segle XVII, a partir de la breu obra poètica d'una de les seves integrants, sor Contesina Fontanella. La religiosa, a través de la seva veu lírica, trenca amb el mutisme i l'ostracisme que tradicionalment han marcat la vida conventual femenina, i ens obri la porta de la clausura del cenobi barceloní, endinsant-nos en un món encara escassament transitat i amb considerables llacunes historiogràfiques.²

Si bé és cert que en els darrers anys han proliferat en l'àmbit català els estudis dedicats a exhumar noms i textos femenins d'època antiga i cada cop més tenim un major coneixement de l'univers literari femení de l'edat moderna,³ malauradament encara manquen treballs centrats en els testimonis escrits per les dones. A més, si tenim en compte la intensa relació que van mantenir les religioses amb la cultura escrita, se'ns fa totalment necessària la tasca d'obertura i d'aproximació amb una mirada més atenta al món conventual femení, a fi que una recerca més exhaustiva als seus arxius ens permeta recuperar més textos de dones i ens possibiliti escoltar les seves veus.

És per això que avui ens centrem en les composicions de la religiosa sor Contesina Fontanella, que esdevenen una font interessant, no només per documentar una tradició d'escriptura femenina al monestir dels Àngels, sinó també per veure de manera general l'ambient i les circumstàncies en què hi van viure les seves religioses durant el segle XVII; un període en què l'aplicació de la nova normativa de Trento (1545-1563)⁴ havia

* Universitat de Girona.

1. Aquest treball s'emmarca dins d'un ampli estudi que té com a eix central la literatura femenina a l'àmbit català durant l'edat moderna, fonamentada en la creació poètica. S'inscriu en el projecte d'investigació finançat pel MICINN «La literatura catalana del Renacimiento y el Barroco en el contexto europeo. Edición de textos». He d'agrair les orientacions de Pep Valsalobre i d'Eulàlia Miralles, així com les dades documentals facilitades per Eulàlia d'Ahumada.
2. Vegeu Marion Reder GADOW, «Las voces silenciosas de los claustros de clausura», *Cuadernos de Historia Moderna*, 25 (2000), pàg. 279-338.
3. Els estudis globals que tenim sobre la literatura femenina a l'àmbit català són: M. Àngels HERRERO, *Lletraferides modernes: catàleg de les escriptores valencianes dels segles XVI-XVIII*, Alacant, Universitat d'Alacant, 2009; Manuel MARTÍ ASCÓ, «Cultura literària de la dona en la València dels segles XVI i XVII », dins AAVV, *Escriptors de l'Edat Moderna*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2004, pàg. 121-137; Kathleen MCNERNEY, María Jesús CASTILLEJO i Violeta ORTEGA, «Les escriptores mallorquines», *Randa*, 53 (2004), pàg. 29-34; Ramon PINYOL, «Esriptores», dins Carme SANMARTÍ i Montserrat SANMARTÍ (ed.), *Catalanes del IX al XIX*, Vic, Eumo, 2010; Verònica ZARAGOZA, «Posà-la per ser humil en la montanya més alta». *La literatura femenina a l'edat moderna a Catalunya i a les Illes Balears*, treball de màster inèdit, Universitat de Girona, 2010; Eulàlia MIRALLES i Verònica ZARAGOZA, «Notes sur les écrits ordinaires féminins médiévaux et modernes en Catalogne, Valence et les îles Baléares: état de la recherche», *Clio: Histoire, Femmes et Sociétés*, 38 [en premsa]; Eulàlia MIRALLES, «Construire le souvenir: femmes et mémoires dans la Catalogne moderne», dins *Masculin / Féminin: Les écrits du for privé ont-ils un genre? (Catalogne, Italie, France, XVIIe s.-XXe s.)* (Toulouse, 11 febrer 2010) [conferència inèdita].
4. María José ARANA, *La clausura de las mujeres. Una lectura teológica de un proceso histórico*, Bilbao, Universidad de

d'incidir de manera fonamental en la vida monàstica femenina. Amb aquest propòsit, doncs, intentaré reflexionar al voltant d'una sèrie de qüestions que van caracteritzar el convent, escassament abordades per la historiografia i que ens ajudaran a incrementar els nostres coneixements entorn d'aquesta comunitat.

Petjades de cultura femenina conventual: el cas del convent de la Mare de Déu dels Àngels i Peu de la Creu de Barcelona

La immensa majoria de testimonis escrits de dones de l'edat moderna que ens han arribat pertanyen al món conventual; aquest fet, però, no és fruit de l'atzar. En aquest període, els convents de dones, amb riques biblioteques, s'erigiren com el centre de projecció de cultura femenina per excel·lència: es tractava d'un espai institucionalitzat en el qual es permetia la instrucció a les dones i, per tant, un mínim accés a la cultura lletrada.⁵

És ben sabut i estudiat que durant l'edat moderna, com en èpoques anteriors, l'únic horitzó acceptable per a les dones oscil·lava entre la llar i el convent,⁶ i enfront d'aquesta dicotomia, l'opció religiosa es plantejava com l'alternativa favorable que no només els permetia eludir les obligacions de la vida familiar, sinó també dedicar el seu temps de clausura al conreu de l'intel·lecte. Els privilegis de la lectura i de l'escriptura, censurables per a la immensa majoria de dones seglars, eren tolerats al convent (sota control eclesiàstic) com a valors afegits en la formació de l'ànima de les seves moradores. És per això que Maria Soledad Hernández identifica la cel·la conventual amb l'"habitació pròpia", un espai alliberador que estimulava les religioses a la creació de noves formes devocionals.⁷ Tot seguint en la mateixa direcció, Eulàlia d'Ahumada aborda els usos de l'escriptura als convents femenins amb les paraules següents:

A diferència de l'àmbit domèstic, la cel·la conventual fou un lloc privilegiat per a l'escriptura, reconegut per les mateixes monges i protegit dins dels seus arxius. És cert que el zel de la privacitat ha impedit sovint que poguéssin conèixer-se extramurs, però en alguns moments de la història els homes han necessitat sentir la veu dels claustres femenins i aleshores aquesta s'ha deixat sentir. Així ha estat possible conèixer els escrits de les místiques medievals, i les autobiografies, o llibres de la vida, de l'època moderna.⁸

Aquesta idea dels convents com a espais vertebrats de cultura és compartida per Àngela Muñoz, per a qui els vincles establerts a les comunitats de religioses són fonamentals per

---

Deusto-Mensajero, 1993.

5. A l'àmbit català, tenim el precedent medieval de l'escriptora sor Isabel de Villena. Vegeu Montserrat CABRÉ, «Formes de cultura femenina a la Catalunya medieval», dins Mary NASH (ed.), *Més enllà del silenci: les dones a la Història de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1988, pàg. 31-52; Electa ARENAL i Stacy SCHLAU, «"Leyendo yo y escribiendo ella": The Convent as Intellectual Community», *Journal of Hispanic Philology*, 13 (1989), pàg. 214-229 i M. Dolores PÉREZ BALTASAR, «Saber y creación literaria: los claustros femeninos en la Edad Moderna», *Cuadernos de Historia Moderna*, 20 (1998), pàg. 129-143.
6. Palma MARTÍNEZ-BURGOS, «Experiencia religiosa y sensibilidad femenina en la España Moderna», dins Georges DUBY i Michelle PERROT (dirs.), *Historia de las mujeres en Occidente*, v. 3. *Del Renacimiento a la Edad Moderna*, Madrid, Taurus-Santillana, 1993, pàg. 598.
7. María Soledad HERNÁNDEZ CABRERA, «La celda del convento, una habitación propia. La vivencia de la clausura en la comunidad de dominicas de Montesión», *Duoda*, 22 (2002), pàg. 19-40.
8. Eulàlia D'AHUMADA BATLLE, «Un espai dins del claustre: l'escriptura femenina a l'època moderna», *Paraules i fets de dones*, 57 (2010), pàg. 11.

la creació d'una cultura femenina (no necessàriament escrita).⁹ Fet i fet, veiem com al recer del claustre, les religioses van tenir una major llibertat per desenvolupar les seves aptituds intel·lectuals, i algunes ho van aprofitar al màxim,¹⁰ plasmant el seu saber a través del procés de creació literària. Això explica el nombre significatiu d'escriptores religioses que, sobretot a partir del segle XVI sota l'influx de santa Teresa, van escriure tot tipus d'obres en l'àmbit català: fonamentalment, textos de caràcter autobiogràfic i dietarístic (vides espirituals, llibres de memòries conventuals, dietaris, cròniques),¹¹ però també literatura epistolar, mística i devota i, fins i tot, peces poètiques, que és el tema que avui ens ocupa.

Pel que fa al domini de la lírica, la producció als convents femenins catalans durant l'edat moderna és més important del que se sospita. Sabem que algunes monges, en els seus moments de solitud, van intentar conrear el seu esperit no només amb lectures devotes i pregàries, sinó també amb l'exercici poètic, i ens han deixat composicions manuscrites de caràcter religiós i místic molt interessants. Evidentment, aquests poemes no anaven destinats a la publicació i la gran majoria d'ells han restat inèdits als arxius conventuals, a l'espera que algun investigador hi diposés la seva mirada. A aquesta producció manuscrita se li de ha sumar, a més, tot un conjunt de poesies generalment anònimes, compostes en motiu de festes litúrgiques o de celebracions conventuals, com ara les vesticions o professions de novícies, algunes de les quals es van arribar a imprimir (a partir del segle XVIII).¹²

Així, doncs, no tot el llegat poètic conventual ha restat manuscrit, sinó que també existeix un ampli conjunt de composicions que, originades per les monges en la clausura, sobretot al segle XVII, van transcendir els murs monàstics a través de la impremta i van arribar a un públic més ampli, aliè a la seva comunitat. Parlem, d'una banda, dels poemes escrits per formar part dels preliminars d'altres obres impreses (com és el cas de l'obra de sor Contesina Fontanella, de la qual tot seguit ens ocuparem) i, de l'altra, de la quantitat de composicions presentades per un nombre elevat de religioses que van concórrer –especialment al segle XVII, però també en la centúria anterior– a certàmens literaris celebrats a les grans ciutats de l'àmbit lingüístic català. Aquests certàmens van projectar un cert prestigi literari en algunes de les participants, que van rivalitzar amb els poetes més importants del moment; és el cas de la religiosa valenciana sor Bernarda Romero, assídua participant de certàmens durant el segle XVII i, fins i tot, guanyadora d'algun guardó poètic.¹³

-
9. Ángela MUÑOZ FERNÁNDEZ, «El monacato como espacio de cultura femenina. A propósito de la Inmaculada Concepción de María y la representación de la sexuación femenina», dins Mary NASH, María José DE LA PASCUA SÁNCHEZ i Gloria ESPIGARDO TOCINO (eds.), *Actas del V Coloquio Internacional de la Asociación Española de Investigación Histórica de las Mujeres: Pautas Históricas de Sociabilidad Femenina. Rituales y modelos de representación*, Cadis, Universidad de Cádiz, 1999, pàg. 71.
  10. Això, però, no significa que totes les religioses fossen instruïdes, ja que n'hi havia moltes que no sabien ni llegir.
  11. En molts casos, les religioses eren instades pels seus confessors a escriure, de manera que la seva actuació fou determinant en la proliferació d'escriptores religioses durant l'edat moderna. Vegeu MARTÍNEZ-BURGOS, «Experiencia...», pàg. 577.
  12. *Afectos de una alma enamorada: que suben desde la vaga confusa región de el mundo a la pacífica segura esfera de el Carmelo. Expresados [...] por la señora Doña Maria Catalina Moreno de Albarado, en el siglo y en el claustro la Me. la M.e Maria Catalina de Jesús, cuando en su profesión solemne [...] baxo la regla de [...] Santa Teresa de Jesus en el observantísimo conuento de Carmelitas Descalzas de el Patriarca San Joseph de Valencia [...] el año 1757*, València, Oficina de Joseph Estevan Dolz, [s. a.].
  13. Tenim documentades una cinquantena de dones participants, majoritàriament religioses, al llarg del domini lingüístic català. Aquest fenomen de les justes poètiques s'emmarca dins les fastuoses festes urbanes que van proliferar arreu de la Península Ibèrica, patrocinades pel poder civil o religiós amb motiu de la commemoració d'esdeveniments religiosos o polítics, en els quals es cridava a la participació de tots els estrats de la població. Per al territori de parla catalana, vegeu, entre d'altres: Albert ROSSICH, «Els certàmens literaris a Barcelona, segles XIV-XVIII», *Quaderns d'Història*, 9 (2003), pàg. 83-108 i Antoni FERRANDO FRANCÉS, *Els certàmens poètics valencians*

El que m'interessa de fer notar aquí és que la participació de religioses en aquests tipus d'esdeveniments literaris evidencia una discordança. Cal tenir en compte que amb la compareixença física real de les religioses a aquests tipus d'esdeveniments públics, s'estava infringint el compliment de les normes bàsiques de clausura monàstica imposades fonamentalment amb Trento.¹⁴ Amb tot, obviarem aquesta discussió i ens centrarem en el fet que per a aquestes poetesses ocasionals la poesia esdevenia una via d'escapament que els permetia no només evadir el seu aïllament i connectar amb el món exterior, sinó també sortir a la palestra pública per expressar-se i demostrar la seva habilitat amb la ploma. Podríem pensar, doncs, que les religioses utilitzaven els certàmens literaris com a plataforma d'una certa projecció personal, malgrat que fos eventualment. I tot això ens obliga a revisar la imatge tradicional de la religiosa ideada per l'Església i consignada pels tractats pedagògics del moment, segons els quals s'exigia que aquesta fos «toda silencio y responsabilidad, paciencia inalterable, dedicación convencida, encierro interior y rechazo de la vida mundana».¹⁵

El que és evident, doncs, és que, tal com demostra l'activitat literària que van dur a terme, les religioses catalanes de l'edat moderna, malgrat la clausura, van participar en el panorama cultural del moment i hi van fer la seva modesta però alhora valuosa aportació. En aquest sentit, el convent dominicà dels Àngels de Barcelona esdevingué un focus important de projecció literària femenina,¹⁶ ja que hi tenim documentada l'existència de diverses monges que hi excel·liren, no només per les seves qualitats religioses, sinó també per la seva virtut literària. Estem parlant de l'autora més prolífica del període, la mística sor Hipòlita de Jesús Rocabertí (1551-1624) que, tancada al convent dels Àngels des dels onze anys, es va dedicar totalment a l'escriptura i va aconseguir redactar una vintena d'obres religioses –en castellà– que van arribar a la impremta.¹⁷ A més d'aquesta autora, tenim notícia de la concurrència de la religiosa sor Teresa de Prexana, del mateix convent dels Àngels, a un certamen celebrat al convent dels carmelites descalços de Barcelona al 1614. Hi va aportar una composició, «a la devoció» de santa Teresa, a la beatificació de la qual anaven dedicades les festes.¹⁸

Amb aquests antecedents, doncs, el cas de sor Contesina que avui ens ocupa no s'ha de veure com un testimoni aïllat de dona lletrada al convent dels Àngels sense gaire importància. Possiblement, Contesina, va tenir en la figura extraordinària d'Hipòlita de

del segle XIV al XIX, València, Alfons el Magnànim, 1983. Vegeu també Aurora DOMÍNGUEZ, «De monjas y poesía de ocasión en la España del seiscientos», dins María José PORRO (ed.), *Romper el espejo. La mujer y la transgresión de códigos en la literatura española: escritura, lectura, textos (1001-2000)*. III Reunión Científica Internacional (Córdoba, diciembre 1999), Córdoba, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Córdoba, 2001, pàg. 41-50.

14. En alguns llibres de festes, que inclouen el relat dels certàmens literaris, hi ha consignada la participació de les religioses en les commemoracions i fins i tot com a públic assistent. Amb tot, caldria fer una anàlisi més exhaustiva per determinar les circumstàncies reals de la participació de les religioses.
15. Romeo DI MAIO, *Mujer y renacimiento*, Madrid, Mondadori, 1988, pàg. 231.
16. Els treballs de Celedonio Fuentes sobre escriptores en la història de la província dominicana d'Aragó, corroboren la idea que les comunitats de dominiques contemplatives van tenir una intensa vida espiritual i literària. Vegeu Celedonio FUENTES, «Escritoras en las historias de la provincia dominicana de Aragón», *Teología Espiritual*, XLVI/136-137 (2002), pàg. 59-72.
17. El seu oncle, bisbe de València, Joan Tomàs de Rocabertí, va encarregar la publicació de les obres entre 1679 i 1685, i aquestes foren incloses a l'*Índex de llibres prohibits* l'any 1687. Vegeu James S. AMELANG, «Los usos de la autobiografía: monjas y beatas en la Cataluña moderna», dins James S. AMELANG & Mary NASH (eds.), *Historia y género: las mujeres en la época moderna y contemporánea*, València, Alfons el Magnànim, 1990, pàg. 191-212 i Isabelle POUTRIN, *La voile et la plume. Autobiographie et sainteté féminine dans l'Espagne Modeme*, Madrid, Casa de Velázquez, 1995.
18. «El espíritu divino...», dins Josep DALMAU, *Relación de la Solemnidad con que se han celebrado en la Ciudad de Barcelona las fiestas a la Beatificación de la Madre S. Teresa de Iesus, fundadora de la reforma de frailes y monjas, de nuestra Senyora del Carmen, de los descalços* («Tratado II. Del certamen poético en las fiestas de la madre santa Teresa de Jesús en la ciudad de Barcelona»), Barcelona, Sebastián Matevad, 1615, f. 59.

Rocabertí un dels seus estímuls per apropar-se a la creació literària sense temor.

Contesina Fontanella a través de la seva obra¹⁹

Clara Fontanella i Garraver va nàixer a Barcelona al 1618 al si d'una de les famílies més importants de l'època, tant des del punt de vista polític com literari: fou filla de Joan Pere Fontanella, jurista i Conseller en Cap del Consell de Cent de Barcelona durant la Guerra de Segadors, i de Margarida Garraver; germana, per tant, de Josep Fontanella, juriconsult i regent de l'Audiència Reial, i del jurista i escriptor Francesc Fontanella.²⁰ El 29 de maig de 1627, quan tenia nou anys, va prendre l'hàbit de religiosa del convent dels Àngels, acompanyada de la seva germana Maria-Àngela (o sor Francesca), de 13 anys.²¹ Maria-Àngela, o bé perquè no va suportar els sacrificis i les aspreses que exigia la vida conventual o bé per assumptes matrimonials, va sortir del convent als cap d'uns anys i va anar a viure a Perpinyà, on va morir el 1651 després de dos matrimonis. Però Clara hi va acabar professant, el 1634, amb el nom de sor Contesina.

D'aquesta religiosa només coneixem dues composicions breus, en castellà, impreses als preliminars del primer volum de les *Cathaloniae decisiones* del seu pare, publicat el 1639.²² Aquestes peces estan escrites en primera persona i ens permeten escoltar la veu poètica de l'autora de manera directa i sincera i llegir entre línies una determinada percepció de l'enclaustrament que viu. I és en aquest sentit que hem de destacar la sobrevaloració de la nota personal de Contesina, que va més enllà de les hipèrboles encomiàstiques del gènere i que ens permet arribar directament a l'expressió de la seva pròpia experiència.

En un treball dedicat a la literatura gestada per religioses dins dels claustres durant l'edat moderna, Eulàlia d'Ahumada afirma:

L'escriptura ha estat, per a la dona, al llarg dels segles, un vehicle per expressar-se des del sentir i des del pensament, un escut on protegir-se de la mirada d'altri. Les dones han escrit per conèixer-se i per reconèixer-se, per explicar-se, per alliberar-se, per crear bellesa o elaborar pensament, i ho han fet d'una manera desinteressada, ja que poques vegades han cregut que els seus escrits transcendirien l'esfera privada on

19. Les escasses dades que es coneixen provenen del *Llibre de vesticions* del convent dels Àngels. Agraïm a Eulàlia d'Ahumada la informació proporcionada sobre aquest *Llibre*.

20. El matrimoni va tenir vuit fills: el 1601 va nàixer el primogènit Josep, qui segons Capdeferro, no es correspon amb el citat juriconsult Josep Fontanella, sinó que mort el primer prematurament, hauria rebut el mateix nom el següent fill mascle nascut el 1606. Anteriorment a aquest, el 1603 havia nascut la filla Anna i després van seguir Benet, frare caputxí, nascut el 1609; Maria-Margarida, el 1611; Maria-Àngela, el 1614; la nostra Clara, el 1618, i Francesc, el 1622. Vegeu Josep CAPDEFERRO I PLA, *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona*, tesi doctoral, Departament de Dret, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2010, pàg. 117, i Pep VALSALOBRE, «Francesc Fontanella: una biografia excessiva», *Revista de Catalunya*, 239 (maig 2008), pàg. 91-98. Es poden extraure dades biogràfiques del clan Fontanella a partir d'altres estudis: Antoni SIMÓN I TARRÉS, *Pau Claris, líder d'una classe revolucionària*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2008 (sobre Joan Pere i Josep Fontanella, vegeu pàg. 158-162.); Pep VALSALOBRE i Gabriel SANSANO (eds.), *Francesc Fontanella: una obra, una vida, un temps*, Belcaire d'Empordà, Vitel·la, 2006; Gabriel SANSANO & Pep VALSALOBRE (eds.), *Fontanellana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/ 85)*, Girona, Documenta Universitaria, 2009; Pep VALSALOBRE, «“Mudats tots los perfils”: aportacions a la biografia de Francesc Fontanella», *Els Marges*, 92 (2010), pàg. 54-81.

21. «Dit die [9 novembre 1614] fonch batejada Maria Àngela Anna Theodora Margarida, filla de miser Joan Pere Fontanella, doctor en drets, y de la senyora Margarida, muller» (*ACB* (Arxiu de la Catedral de Barcelona), *Llibre de bateigs* 9, f. 74; citat a VALSALOBRE, «“Mudats...”», pàg. 57).

22. Joan Pere Fontanella, seguint el costum de l'època, va recol·lectar poemes de familiars i amics als preliminars del seu llibre; a banda de la contribució de sor Contesina, també hi ha poemes dels fills Francesc i Benet.

s'havien gestat. La dona de l'època moderna escrivia en la intimitat de l'habitació o de la cel·la, defensant així la necessitat d'un espai privat dins del claustre monàstic –o domèstic– on estava reclosa.²³

Així, segons aquestes paraules d'Ahumada, en l'entorn monàstic la poesia és usada com un canal de comunicació per expressar els sentiments i els pensaments de les religioses, com és el cas de sor Contesina. Amb tot, a diferència de la gran majoria de monges que agafaren la ploma durant aquest període, l'obra de les quals no va assolir la llum pública, sinó que va romandre manuscrita a l'àmbit privat conventual,²⁴ els poemes de Contesina sí que gaudiren del privilegi de la publicació. Aquesta concessió, escassament tolerada en qualsevol altra dona de l'època,²⁵ fou permesa en sor Contesina perquè els seus poemes havien estat concebuts amb un propòsit eventual: havien de formar part dels preliminars d'un llibre –i d'un llibre del seu pare– juntament amb altres composicions, i per tant, ja estaven destinats a la publicació. I és que cal tenir en compte que en el fenomen de la publicació de poemes femenins als preliminars d'obres alienes hi ha un factor que juga un paper molt important: normalment aquestes dones que escriuen un poema encomiàstic a l'autor per dedicar-li els seus afectes hi estan emparentades d'alguna manera o altra. És el cas, per exemple, de la dominicana perpinyanesa sor Caterina Domènec i Súnyer, que té dos poemes al llibre del seu fill Domènec Súnyer,²⁶ o de la tortosina Isabel d'Herèdia i Aduart, que va dedicar dues dècimes a l'obra del seu germà Jeroni d'Herèdia.²⁷ Al capdavall, la finalitat amb què són creades les poesies de la nostra poetessa sor Contesina, com a elements de paratext disposats en l'obra paterna, és el que legitima i possibilita la seva publicació. Gràcies a aquest fet, la veu de la religiosa ha eludit la clausura i el silenci conventual per assolir la categoria de veu pública. Amb el poder conferit per la paraula pública, doncs, sor Contesina s'eleva com una digna representant de la comunitat dels Àngels i a través d'ella podem apercebre la realitat conventual del moment.

La primera de les dues composicions és un sonet, amb la rúbrica següent: «Soneto de sor Contesina Fontanella, monja del monasterio de los Ángeles de Barcelona de la orden de Santo Domingo, hija del autor, a su padre»:²⁸

Tenido he relación, padre querido,

23. D'AHUMADA, «Un espai...», pàg. 11.

24. En aquesta època, el fet que una dona publicués es considerava una transgressió dels valors establerts, com afirma Antonio Castillo Gómez: «[...] tomar la palabra en el espacio público, dominado hegemonícamente por los varones, implicaba una forma de protesta contra la subordinación social y las determinaciones del sistema de géneros» (Antonio CASTILLO GÓMEZ, *Entre la pluma y la pared. Una historia social de la escritura en los Siglos de Oro*, Madrid, Akal, 2006, pàg. 159).

25. Segons Nieves Baranda, les dones no estaven autoritzades a assolir el discurs públic i aquesta manca d'autorització és el que va dificultar la publicació de les obres femenines. Vegeu Nieves BARANDA, «Las escritoras españolas en el siglo XVI: la ausencia de una tradición literaria propia», dins Nieves BARANDA i Lucía MONTEJO GUERRA (coords.), *Las mujeres escritoras en la historia de la literatura española*, Madrid, UNED, 2002, pàg. 37.

26. «Mas me gozo hijo querido...» i «Gozosa estoy Virgen Santa...», dins Domènec SÚNYER, *Vida y milagros de Santo Domingo de Soriano: y favores, que la Reyna de los Ángeles, María Sacratísima a hecho, a la ilustre y preclara religión dominicana (sic); y en retorno dellos, lo que han hecho sus frayles, en devida correspondencia, a la grandeza de su magestad gloriosa*, Perpinyà, Esteban Bartan, 1651, f. CLv.

27. «También hermano pintáis...», dins Jeroni D'HERÈDIA, *Guirnalda de Venus Casta y Amor enamorado. Prosas y versos de Hierónimo de Heredia. Dirigidas a la excelencia de la Duquesa de Monteleón, Condesa de Santangelo*, Barcelona, Jaime Cendrát, 1603, f. 8v; i dins la mateixa obra, «Hermano por mi bien dado...», f. 69v. Aquesta poetessa també té una redondilla castellana en honor de sant Oleguer als preliminars de l'obra de Jaume REBULLOSA, *Vida y milagros del divino Olaguer, Obispo de Barcelona y Arçobispo de Tarragona*, Barcelona, Lucas Sánchez, 1609, f. 15v.

28. Joan Pere FONTANELLA, *Decisiones Cataloniae*, vol. I, Barcelona, Pere Lacavalleria, 1639, f. 5.

que vuestras obras, que a la luz se han dado,
 aplausos en el mundo han alcanzado,
 que alabanzas en él han conseguido.

Dícenme que librado del olvido
 vuestro nombre en los evos ha quedado,
 que sois por estudioso el aclamado,
 que honroso os dan de docto el apellido.

Que de nuevo sacais en *Decisiones*
 civiles casos de sucesos raros,
 augmentos dando a la adquirida fama.

Sean, padre y señor, estos blasones
 nuevo incentivo para haber de amaros,
 si augmento admite la que tanto os ama.

Aquesta composició és interessant en la mesura que ens proporciona indicis de la personalitat de l'autora: Contesina demostra ser una dona conreada i avesada a les lletres, lectora de les obres del seu pare, a qui, d'altra banda, professa una gran devoció, com no podia ser altrament. Així mateix, la noia demostra estar al corrent dels seus èxits i, a través d'un llenguatge afectiu, li explica com s'ha assabentat per boca d'altri de la bona acollida que ha tingut entre el públic, cosa que demostra com de fàcil era la circulació a intramurs d'informació provinent de l'exterior.

El segon poema és una dècima, una "joguina" amb la qual la religiosa s'adreça al mateix llibre per fer un retret indirecte al seu pare. Amb la rúbrica «Juguete de la misma al libro. Décima»,²⁹ diu:

Señor don Libro, una queja
 tengo de vós bien fundada
 y es que, estando aquí encerrada,
 nada muda y nada vieja,
 vós me apartais de la reja
 al que a entrambos nos dio el ser.
 No me aplaca el responder
 que fama y honor le days,
 que en efeto no le amays
 y el Amor ha de vencer.

Aquí veiem com la noia, en un acusat to de plany, es queixa que «estando aquí encerrada, / nada muda y nada vieja», el seu pare no s'hagi apropiat al convent («a la reja») per visitar-la o, si més no, que ho faça amb menys freqüència. A més, la religiosa intenta provar que, a pesar de l'honor i la fama que el llibre pot reportar al seu pare, el que és realment important i el que triomfa per sobre de la glòria és l'«Amor» (paternofiliar). Malgrat que és una composició breu, hi recollim una queixa explícita i una referència directa a l'aïllament conventual: Contesina se sent empresonada rere la reixa («encerrada», «reja») que la manté allunyada de la seva família; però, malgrat

---

29. FONTANELLA, *Decisiones...*, f. 5.

l'aïllament i el silenci que implica per a una religiosa la vida conventual, ella trenca l'emudiment a través de la seva veu poètica («nada muda»). En aquest cas, la veu de Contesina sense intermediaris fa arribar al seu pare una demanda d'atenció.

A més, amb l'expressió «nada vieja», la noia està reivindicant la seva joventut, el moment de màxima plenitud de la vida (hem de tenir present que quan el llibre es publica, sols comptava vint-i-un anys). Contesina es preocupa per remarcar la seva força i vitalitat i ens fa arribar el missatge que, malgrat l'estat en què es troba d'enclaustrament religiós, que hauria d'estar regit per un capteniment submís, silencios i obedient, ella és una dona plena d'energia, que busca integrar-se en el seu lloc al món. Davant d'una vida regida per les obligacions imposades pel cap de família, sor Contesina aprofita les llicències poètiques que aquest li concedeix per enviar-li una queixa. I és aquesta actitud de rebel·lia la que ens porta a plantejar les motivacions reals d'entrada al convent de la religiosa: fins a quin punt l'elecció del destí conventual va ser resultat d'una clara vocació religiosa o fins a quin punt responia a una decisió del cap de família.³⁰ Considerant l'edat primerenca amb què Contesina va entrar al convent i tenint en compte que hi va entrar acompanyada de la seva germana, no gaire més gran que ella, no podem menysprear la hipòtesi que Joan Pere Fontanella col·loqués les dues filles al convent, tot vetllant pels interessos econòmics de la família. Recordem que pel que fa al seu fill, Francesc Fontanella, la decisió paterna també hi degué incidir de manera crucial perquè s'inclinés cap al «negoci familiar de l'advocacia».³¹

En el cas de sor Contesina, estaria personalitzant una situació generalitzada a les comunitats religioses femenines de l'època, poblades per noies pertanyents a les grans famílies catalanes, les quals, sense tenir una clara inclinació religiosa, havien sigut instades a consagrar la seva vida a Déu i s'havien acabat sotmetent a la vida conventual, amb les irregularitats que això comportava.³² Aquesta manca de vocació i d'esperit religiós transformava els convents en convents-presons que albergaven nenes de les grans famílies contra la seva voluntat. Moltes d'elles no estaven preparades per a complir l'observança ni les normes internes conventuals i utilitzaven qualsevol subterfugi o «permeabilitat» per contradir la norma de la clausura i mantenir contactes amb el món exterior, al qual volien pertànyer.³³

La clausura al convent dels Àngels: una experiència permeable durant el segle XVII

És ben sabut que el procés de reforma monàstica i d'imposició de la clausura que venia

30. Tal com apunta Capdeferro: «En correspondència amb els cànons de l'època, Joan Pere Fontanella vetllaria per la col·locació professional dels seus descendents, parents i pròxims» i, per a les dues filles, per tant, l'opció més adient, era la religiosa. Vegeu J. CAPDEFERRO, «*Aggiornamento* biogràfic de Joan Pere Fontanella (1575-1649)», dins Gabriel SANSANO i Pep VALSALOBRE (eds.), *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona, Documenta Universitaria, 2009, pàg. 139.

31. A més del pare Joan Pere i el germà Josep, també hi havia el marit d'Anna Fontanella, Francesc Pere Rubí. Vegeu VALSALOBRE, «Mudats...», pàg. 60.

32. Segons el *Llibre de vesticions* del convent dels Àngels, altres novícies que professen en aquesta primera meitat del segle XVII provenen de bona família: dues filles de Francesc Caçador (Mencia i Casilda, de 9 i 8 anys); Plàcida Gualbes, filla del cavaller Lluís Gualbes; Custòrida Granollacs, filla de Joan Granollacs, o noies filles de prohoms de cognom Càncer, Magarola, Corbera, Besturs, Ferrús, Guardiola... També hi ha un bon nombre de filles de mercader, la qual cosa demostra l'elevat rang social de la institució.

33. Hernández aborda la qüestió de la clausura en un altre convent de l'orde dominicà, el Reial Monestir de Montsió de Barcelona, i planteja aquest aspecte de «permeabilitat». Vegeu HERNÁNDEZ CABRERA, «La celda...».

clamant-se per als convents femenins ja des de feia alguns segles³⁴ havia trobat una forta resistència a Catalunya, especialment a Barcelona, on havia resultat difícil implantar les reformes tridentines i es van donar nombroses irregularitats.

La història del convent de la Mare de Déu dels Àngels i Peu de la Creu de Barcelona³⁵ reflecteix la problemàtica del compliment de la clausura per part de les religioses catalanes. El convent fou constituït per una comunitat de beates de sant Domènec de Caldes de Montbui que s'havien traslladat a Barcelona i a les quals se'ls havia atorgat la capella de Nostra Senyora dels Àngels –aixecada pel gremi de corders extramurs de la ciutat, a prop de la porta de Sant Daniel i de l'anomenat pont dels Àngels, sobre la séquia del Bogatell. Al 1497, aquestes beates van esdevenir religioses de vel negre, sota la regla de Sant Agustí.

Per les referències documentals conservades, es dedueix que al principi vivien d'almoines i que no guardaven clausura. Així, hi ha consignat que al 1515 dues monges d'aquesta comunitat van recórrer tot Catalunya per recaptar diners per al monestir.

A 12 de setembre 1515, en libre de Patents fol. 158, lletres de patents dels Consellers en recomanació de dos monjas del Monastyr dels Angels fora los murs de Barcelona que eran anadas a captar y aplegar almoynas per Cathalunya, fent que a 2 de maig que partiren del Monastyr, havia bona salut en Barcelona.³⁶

Amb tot, hi ha constància que durant el priorat de Jerònima de Rocabertí (1550-1585), el 10 d'octubre de 1557, les religioses van prometre guardar clausura perpètua i, després d'una processó, van tancar la porta davant el testimoni de persones destacades; acte simbòlic mitjançant el qual pretenien evidenciar el seu propòsit d'aïllament. Uns anys més tard, al 1561, la comunitat es va traslladar a l'interior de la ciutat, a la capella del Peu de la Creu en busca de més protecció. Després d'això, el 25 de novembre de 1576, el Consell de Cent va decidir «cloure de parets altes lo Monastir dels Àngels», ja que els consellers havien estat obligats a fer acomplir les noves exigències de reforma.³⁷ D'aquesta manera veiem com uns anys més tard de la fi del Concili de Trento (1563), que havia de suposar la instauració definitiva de la clausura de les religioses i l'acabament dels problemes monàstics, els consellers encara intentaven remeiar les infraccions que es devien de donar al monestir amb la construcció de murs que fossen més infranquejables.

Però els intents d'aïllar les religioses del convent dels Àngels no foren suficients per trencar els vincles d'aquestes dones amb l'exterior; ja que encara al segle XVII, la realitat vacil·lava entre una rigorosa normativa fonamentada en l'obligatorietat de guardar clausura i l'existència d'alguns casos que la infringien. Evidentment, no ens ve de nou si dic que als convents femenins de Barcelona eren molt habituals les visites de persones alienes a la comunitat, familiars o no, que entaulaven relacions més o menys lícites amb les monges.³⁸ En el cas del convent dels Àngels, les reclamacions de visita

34. El procés d'instauració de la clausura monàstica femenina és llarg i complex, d'abast plurisecular (reforma monàstica dels Reis Catòlics i cristallització amb el Concili de Trento). Com que és impossible parlar-ne en aquesta breu comunicació, vegeu l'obra ja citada d'ARANA, *La clausura...*

35. Antonio Paulí MELÉNDEZ, *Resumen histórico del Monasterio de Nuestra Señora de los Ángeles y pie de la Cruz de Barcelona*, Barcelona, [s.n.], 1941.

36. *Rúbriques de Bruniquer: Ceremonial dels magnífichs consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona / publicat per acort y a despeses del Excm. Ajuntament Constitucional e iniciat [...] Francesch Carreras y Candi y Bartomeu Ginyalons y Bou, vol. III*, Barcelona, Imprempta d'Henrich, [1912-1916], pàg. 84.

37. *Rúbriques de Bruniquer...*, pàg. 88.

38. Hernández explica com durant els segles XV i XVI, al monestir de Montsió de Barcelona, hi havia una entrada i sortida indiscriminada d'homes i dones seglars, violant així els decrets de clausura. Vegeu HERNÁNDEZ CABRERA,

que sor Contesina fa al seu pare al poema només tenen sentit si considerem que les visites realment sí que hi eren acceptades, ni que fos a l'altra banda de la reixa.

A més, un testimoni que deixa al descobert els vincles que les religioses del convent barceloní haurien anat mantenint i actualitzant amb gent de l'exterior és el de Francesc Fontanella. Es coneix que l'escriptor sovintejava els voltants del convent dels Àngels i tenia una relació intensa amb les religioses, tal com proven les diverses manifestacions literàries, com poesies i cartes de paròdia cavalleresca, que aquest els va adreçar.³⁹ Sobta comprovar el to escatològic i eròtic d'aquestes peces de Francesc Fontanella qui, d'altra banda, va ser acusat per Josep de Margarit i de Biure «de azer en medio del día una grande susiudad y descortesia ha un monesterio de religiosas de las más principales desta Ciudad, que solo un hombre vil de su sangre lo podia azer».⁴⁰ Alguns estudiosos, fins i tot, han fet derivar d'aquesta relació entre Fontanella i les religioses del convent conseqüències més enllà de les estrictament poètiques;⁴¹ amb tot, la manca de documentació impossibilita esclarir suposicions. El que és cert és que, gràcies al testament de Margarida Garraver, coneixem l'existència d'una filla de Francesc Fontanella, Josepa Fontanella, procedent d'una relació extramatrimonial, la qual vivia, al 1656, al convent dels Àngels sota la protecció de la tieta sor Contesina Fontanella.⁴² Aquesta va arribar a esdevenir prioressa del convent entre 1715 i 1721, la qual cosa demostra la forta influència que va exercir la família Fontanella al convent.

En conclusió, a partir dels testimonis que hem vist de la família Fontanella a l'entorn del convent dels Àngels i amb els casos de religioses participants en certàmens ja esmentats, aquestes experiències ens porten a constatar l'existència de vincles i de relacions de les religioses amb l'exterior. Al capdavall, això ens obliga a considerar una certa 'permeabilitat' en l'espai conventual i ens obliga a qüestionar els límits estrictes de la clausura religiosa, tot remarcant la importància i la presència que van tenir algunes d'aquestes religioses en l'àmbit cultural de la Barcelona del moment, malgrat els intents de silenciament.

«La celda...», pàg. 28.

39. Vegeu la descripció de la sèrie a Eulàlia MIRALLES, «*Per a una lectura de l'Ambaixada del príncep Licomandro a l'emperador de Bugia de Francesc Fontanella*», dins Gabriel SANSANO i Pep VALSALOBRE (eds.), *Fontanellana: estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/ 85)*, Girona, Documenta Universitaria, 2009, pàg. 271-301. Trobem les cartes de Fontanella relacionades amb les senyores dels Àngels editades per Maria Mercè Miró dins Francesc FONTANELLA, *Tragicomèdia d'Amor, Firmesa i Porfia. Lo Desengany*, Barcelona, Institut del Teatre, 1988, pàg. 285-296.

40. Reproduït per VALSALOBRE, «“Mudats...”, pàg. 62-63.

41. Vegeu VALSALOBRE, «“Mudats...”, pàg. 68-70.

42. Llegim en la clàusula 9 del testament signat el 17 de juny de 1656: «Item, deix y llego a Josepha, donsenlla, filla natural de Francisco Fontanella, mon fill, que de present està acomanada en lo dit monastir de Nostra Senyora dels Àngels de la dita ciutat de Barcelona, en cas y per col·locatió de son matrimoni, contractant aquell de voluntat de mon hereu devall scrit y no altrament, sinchentes lliures barceloneses y dos-centes lliures més per caxes, robes y joyes de sa persona, ab pacte que si mor sens fills o ab tals algú dels quals no arribe a edad de testar tornen a mon hereu, acceptades (*i. e.* exceptuades) doscentes lliures, de les quals puga testar y fer ses lliberas voluntats» (CAPDEFERRO, *Joan Pere Fontanella...*, pàg. 494-495).